

Гадинко О. О.,
вчитель історії та громадянської освіти
Сторожинецької гімназії Чернівецької області

ХРАМИ МІСТА: АРХІТЕКТУРНА ТА ДУХОВНА СПАДЩИНА ГРОМАДИ СТОРОЖИНЕЦЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті йде мова про духовні пам'ятки жителів міста Сторожинець у XIX – на початку XX ст. Вони є не лише пам'яткою місцевої культової архітектури, витвором кам'яного мистецтва, а й відображають реальний моральний та духовний стан тогочасного суспільства. Безперечно, тісне співжиття та культурне співіснування зумовили становлення та духовний розвиток різних етносів, які населяли це місто та залишили глибокий слід в історії краю.

Ключові слова: етнос, храм, культура, дзвіниця, іконостас, поміщик, священик

Духовна культура та архітектурна спадщина храмів кожного народу надзвичайно багата та різноманітна, особливо там, де колись у недалекому минулому культури переплітались між собою, а їх представники проживали, працювали та творили на одній території. Таким прикладом культурного та духовного співжиття було герцогство Буковина у складі Австро-Угорської імперії (1867–1918 рр.), на території якого проживали різні народи: українці, румуни, поляки, угорці, німці, євреї, словаки, цигани, липовани. Співіснування різних народів та культур у краї було результатом певної політики правлячих кіл імперії, що у свою чергу переслідувало певні напрямки та мало неоднозначні наслідки. Наприклад, у Сторожинці, що розташований за 23 км. південно-західніше від Чернівців, проживали різні етноси, свідченням чого є його багата культова архітектурна спадщина [2, с. 7-15; 4, с. 888].

Так, найдавнішою християнською культовою спорудою в Сторожинці була греко-східна церква на Майдані, присвячена архангелам Михаїлу та Гавриїлу, де на початку поселення Сторожинець проживала більшість румунів. Побудована в 1687 році

як дерев'яна церква. Це невелика церква у формі хреста, звичайної форми греко-східних церков, з апсидою, зверненою на схід. Зовні й зсередини вона була обшита дошками, а стрімкий дах покритий гонтом. Вівтарна кімната була відділена від громадської кімнати іконостасом, дерев'яною ширмою. В іконостасі було двоє дверей, які вели до ризниці. Жінкам входити до захристії було заборонено. У громадській світлиці перед іконостасом стояли дві кафедри, одна для священика і одна для церковного співака. Як це було звичайно в греко-східних церквах, церква не мала ні кафедри, ні органу. Посередині іконостасу містилося велике зображення Христа з підписом кирилицею і датою 1768 р. Ліворуч перед іконостасом була купіль.

У 1950 році церква була дещо трохи розширена, так що могили, які були в безпосередній близькості від бічної стіни, тепер знаходяться в інтер'єрі церкви. На дзвіниці при церкві, також дерев'яній, був дзвін, що скликав віруючих до церкви по неділях, в якому брали участь і багато людей інших віросповідань.

На території церкви знаходився також греко-східний цвинтар (зберігся до наших днів), де були родинні могили поміщицьких родин Флондорів та греко-східної священицької родини Філієвичів [5, с. 547-548; 6, с. 173; 7, с. 128-130, 316; 10, s. 112-113].

У 1818 році землевласник Георге фон Флондор побудував велику церкву на одній із своїх територій у центрі міста, яка з 1940 року використовувалася як зерновий склад. З моменту побудови і до 1940 року три покоління родини Філієвичів відслужили священиками в цій церкві. У греко-східних священиків також був співак і церковний співак. Богослужіння в новій церкві відбувалися по неділях і у свята і були дуже відвідувані, оскільки церква на Майдані була замалою для багатьох вірних, які жили на Майдані. Було приємно побачити румунських фермерів, які йшли до церкви у своїх національних костюмах.

Нова церква також була будівлею, план якої мав форму хреста. Будівля була піднесена на дві сходинки над територією церкви і справляла величезне на той час враження. Центр і два бічні ганки були однакової висоти, їхні стовпи досягали висоти квадратної головної будівлі. Над головною будівлею височіла восьмикутна споруда заввишки близько чотирьох метрів, бічні стіни якої оточували круглі залізні вікна з різнокольоровим склом. Продовженням конструкції була вісімка у квадратному

куполі, на вершині якого був ліхтар. Великий портал також розташовувався у парадній будівлі, обрамлений круглою аркою, що спиралася на дві колони, і вкривався вузьким чотирисхилим дахом. Над входом – вузьке високе вікно. Усі вікна завершувалися півциркульними арками. На всіх чотирьох ґанках розміщались конькові хрести, а також великий хрест на купольному ліхтарі. Зовні церква покривалася світлою штукатуркою, вбудованою в пілястри по кутах стіни. Нижче схилу стін навіс прикрашали широкі переплетення, що завершувалися круглими арками. З середини стіни були покриті гладкою тонкою штукатуркою, яка на поверхнях і арках була розписана візантійськими церковними орнаментами [1, с. 99-100; 3, с. 4-7; 10, с. 114-115].

Підлога церкви складалася з квадратних вапнякових плит. У передпокої над входом була галерея, де під час літургії розміщувався церковний хор. У двох бокових ґанках були лише церковні лавки, куди також були вставлені хоругви. На офіційних заходах і церковних урочистостях перед іконостасом стояли стільці, на яких сиділи почесні особи. У лівому проході стояла купіль. Під час богослужіння віряни стояли. У греко-східній церкві орган був замінений церковним хором, переважно чоловічим. У грецьких східних церквах не було амвонів. Проповідь священник виголошував за кафедрою, що стояла перед іконостасом.

Інтер'єр храму освітлювали свічки, поставлені на панікадило. Іконостас, на якому висіли образи апостолів і святих у майстерно різьблених і прикрашених рамах, представляв вражаючу картину. Навколо церкви була широка галявина. У ніч Воскресіння вона служила процесією навколо церкви. На краю галявини була дзвіниця, в якій дзвонили шість дзвонів.

Ззовні вся церковна територія огорожувалась парканом. Навпроти притвору була широка брама з ґранами, з двома маленькими бічними дверима, через які вимощена доріжка вела до церковного portalу. Під час урочистостей вулиця, що веде повз церковне майно, слугувала місцем трибуни, з якої стартував парад. Навколо церкви росли розкішні каштани. Вигляд двох церков поруч із римо-католицьким костелом на фоні дерев колись відкривав гарне видовище. Ця, також румунська церква, зведена однойменною громадою, була присвячена святому Георгію (захиснику та покровителю міста), день якого завжди відзначався 23 квітня.

Настоятель Греко-Східної Церкви знаходився не біля церкви, а на Буденітцерштрассе, яка в румунські часи називалася «Strada Regele Carol II» (сьогодні вул. Б. Хмельницького). Це була поважна, велика будівля з восьми кімнат, яка включала велику стайню, комору та господарські будівлі. До великого, просторого подвір'я прилягав фруктовий та овочевий сад, що сягав аж до Серету. Посеред подвір'я був фонтан із фонтанним будиночком та тяговим колесом [1, с. 99-100; 3, с. 4-7; 10, s. 114-115].

Інша культова споруда – римо-католицька церква розташовувалась в безпосередній близькості від цієї греко-східної церкви, а отже, також розміщувалася у центрі міста. Костел збудований між 1865 і 1870 роками. Сучасного вигляду набув на початку XX ст. План поверху був хрестоподібний, а сама церква збудована в готичному стилі. Високий церковний портал вів до невеликого передпокою, обабіч якого проходили сходи на галерею, які вели у церковну вежу. З притвору входили до нави через двері притвору, які тягнулися аж до приділу. Вівтар був прибудований до інтер'єру церкви. З правого боку була ризниця, куди також можна було потрапити з церковного подвір'я. Праворуч і ліворуч від нави були прибудови з благородними вівтарями [1, с. 100-102; 3, с. 4-7; 10, s. 115-116].

У вівтарній залі, яка була піднята на кілька сходинок, був великий вівтар, прикрашений позолоченим різьбленням, між дерев'яними колонами, імітованими мармуром. Посередині вівтарної стіни містилася велика олійна картина, на якій був зображений Спаситель, що ширяє на небо. Під картиною на вівтарі знаходилися скинія, розп'яття, вівтарні свічники та вази з квітами. Посеред вівтаря висів ланцюг з вічним світлом,

Три сходи, вкриті вівтарним килимом, колись вели до вівтаря, який був накритий трьома скатертинами, як того вимагає Римо-Католицька Церква. У вівтарному місці, з правого боку, була кафедра єпископа. На протилежній стіні стояли хори, що склалися з п'яти різьблених стільців. Перед вівтарем була заслона на хорах, посередині якої стояла залізна брама. Перед хоровими ширмами всередині церкви з обох боків були встановлені лави для причастя, а гвинтові амвонні сходи вели до амвону, спорудженого з лівого боку церковної стіни. Над дахом кафедри був ангел із сурмою. Навколо стін була зображена Хресна дорога у вигляді картин. Сповідальниці були поруч з бічними вівтарями.

Два вівтарі, встановлені в нішах прибудов, були присвячені святий Анні та святому Петру. Праворуч і ліворуч від центрального проходу були лави, на кінцях яких були вставлені хоругви. На початку лав була також скриня для приношень.

Вівтар був купілью для хрещення. У передпокої наві біля вхідних дверей на правій стіні стояв водосвятний казан. Орган стояв на галереї навпроти вівтаря. Вистачало місця і для церковного хору. На дзвіниці також дзвонили чотири дзвони.

Чоловічий дах церкви був покритий оцинкованим листом, а також дах над приділом, який був спроектований у формі напівсфери. На конику апсиди був ліхтар, у якому висів маленький дзвін. На кутах вежі були опори. Бічні стінки також були посилені опорами для поглинання тиску з боку даху. Посередині передньої стіни над вхідним порталом було велике кругле залізне вікно з ґратами. У кожній гімнастичній стіні було подвійне вікно до висоти конька даху церкви. Дах вежі у формі піраміди мав на вершині кований залізний хрест. Стіни вежі були виконані у вигляді гострокінцевих фронтонів, які досягали половини даху. На кожному з чотирьох фронтонів знаходився бутафорський баштовий годинник з рамкою. По обидва боки фіктивних годинників було два подовжених звукових отвори. Над муляжем годинника тимпан загостреної арки був заповнений трьома подовженими звуковими отворами різної величини [1, с. 100-103; 8, с. 63-65; 10, s. 117-120].

На кожній з довгих стін костелу було по три залізні вітражні вікна. Церковна територія, що простягалася навколо храму, являла собою ландшафтні газони. На церковній землі праворуч від костелу знаходилися настоятельські та господарські будівлі. Обидва помешкання були оточені огорожею з кіл. На ділянці ліворуч перед церквою стояв пам'ятний камінь загиблим воїнам. Навпроти, праворуч від входу, стояв чавунний хрест, подарований польськими католиками, з овальною табличкою, на якому був нанесений 1863 рік, рік повстання населення Польщі проти Російської імперії.

Від в'їзної брами на вулиці до portalу церкви вхідна доріжка була вимощена кам'яними плитами. Від захристії до настоятельського двору також вела брукована доріжка. Богослужіння та інші церковні урочистості відвідували постійно.

Покровителькою храму була свята Анна, яку з великою пишністю святкували 26 липня. У парафії був лише один священник, який володів німецькою та польською мовами. Оскільки більше половини католиків м. Сторожинець належали до польської етнічної групи, проповіді велися поперемінно німецькою та польською мовами.

Від заснування до самого розпуску римо-католицька парафія була укомплектована лише духовенством польської національності, яке також розмовляло німецькою мовою. Ця двомовність, яка сягала австрійського періоду, збереглася і за королівської Румунії. Католицьке духовенство, яке до 1920-х років готувалося у Львівській єпископській семінарії, де розмовляли лише польською мовою, володіло також німецькою мовою, оскільки переважно походило з Буковини. Оскільки в 1919 році Лемберг (Львів) належав до новоствореної Польщі (Другої Речі Посполитої), а Буковина була включена до Королівства Румунія, молоді католицькі священники навчалися в римо-католицькій семінарії в Яссах. Були серед них і німці з Буковини [1, с. 100-103; 8, с. 63-65; 10, с. 117-121].

Католицькі віруючі зі Сторожинця склалися з різних соціальних верств, які, можна сказати, були вірними своїй вірі та згуртованими. Культурне життя віруючих відбувалося в культурних товариствах окремих етнічних груп. Органіст дбав про те, щоб богослужіння проходило без проблем. Католицька Церква Буковини підпорядковувалася Чернівецькій прелатурі за австрійських часів і римо-католицькому ординаріату Ясс за румунських часів.

Останній католицький священник Сторожинця Ігнацій Кукла, буковинський поляк, який також добре володів німецькою, користувався великим авторитетом серед усього населення міста. Після Другої світової війни (1939–1945рр.) всіх католиків польської національності переселили до Польщі, в тому числі й отця Куклу.

Окрім римо-католицького костелу, католицьких молитовних будинків у Сторожинці не було, а були дві невеликі каплички, які фактично склалися лише з вівтарів. Один, побудований з цегли близько 1930 року, стояв у верхній частині Кройцгасе і був присвячений Святій Марії. Це була невелика красива

будівля в готичному стилі, в якій був прекрасний чудовий вівтар, що заповнював всю кімнату. Праворуч і ліворуч від вівтаря було два вікна, прикрашені стрілчастими арками та вітражами. Чотири сходи вели до вхідних дверей, які закривали всю кімнату зовні. Напівсферичний загострений дах доходив до передньої стіни, яка завершувалася загостреним фронтоном, на вершині якого стояла невелика баштоподібна споруда з невеликим дзвоном. На вершині споруди був кований хрест. Раз на рік процесія йшла до маленької каплиці, де відправлялася меса перед вівтарем. Каплиця була збудована силами католицької парафії та значною мірою на значні пожертви парафіян.

Друга капличка стояла далеко на Майдані, прямо на вулиці. Ця старовинна каплиця, яка мала примітивний вівтар із зображенням Христа, два випалені з глини свічники, простий дерев'яний хрест, дві глиняні вази для квітів, прикрашені простим орнаментом, що стояли на вівтарі, мала розмір ледь півтора квадратних метра. Перед вівтарем стояв молитовник. Часто запалювали свічки віряни різних конфесій. Каплиця була обмазана глиною зсередини та ззовні, та побілена. Двостулкові двері майже завжди були відчинені. Крихітну ділянку цієї каплиці оточувала вивітрювана огорожа.

На міському кладовищі, ліворуч від входу на цвинтар, стояла велика каплиця. Цю каплицю збудував колишній окружний капітан як усипальню собі та своїй дружині, де вони обоє були поховані. Їхні труни знаходилися в цегляній кімнаті під бетонною плитою підлоги. Там лише в день пам'яті читали католицьку месу. Ця каплиця була приватною власністю і залишалася постійно закритою. Це була проста прямокутна будівля, підвищена на кілька сходинок, з широкими вхідними дверима та високим вікном ліворуч і праворуч. За винятком простого вівтаря та двох священних образів, він був майже без прикрас. Дзвін із вежі на даху іноді дзвонив на католицьких похоронах.

Між Сторожинцем і Буденцями, приблизно за вісім кілометрів від Сторожинця, ліворуч від «Кайзерштрассе» стояла ще одна капличка. Це була каплиця-усипальниця родини поміщиків Петріно-Вольчинських, які й збудували її. Раз на рік у цій каплиці відбувалася меса, до якої паломничали католики з усієї області (краю) величини [1, с. 100-103; 8, с. 63-65; 10, с. 117-121].

У Сторожинці та околицях також було кілька придорожніх хрестів, деякі у формі латинського хреста, деякі російського хреста, прості дубові хрести. Перший був відомий у місті на перехресті «Czernowitzerstrasse» та «Kreuzgasse», а другий – на розі «Budenitzerstrasse» та «Mühlweg» на Майдані. Обидва висотою близько трьох-чотирьох метрів, виготовлені з дуба, пофарбованого в червоно-коричневий колір. На обох Христос прибитий до хреста і намальований на листовому залізі. У верхній частині хреста на листовому залізі намальований півень. Земля, посеред якої стояли хрести, була площею три квадратних метри та обгороджена парканом. Про походження двох хрестів, іноді прикрашених квітами, нічого не було відомо. Можна припустити, що ці хрести були встановлені замість придорожніх святинь чи мучеників. Ці хрестики були позначені також на кадастрових аркушах.

У Сторожинці існувала також греко-католицька церква, відома ще як руська (українська). Порівняно з іншими церковними спорудами Сторожинця греко-католицька церква була невеликою спорудою. Побудована у 1885 році в готичному стилі церква була на нижній половині Чернівецької вулиці, в районі, де проживало найбільше українців величини [1, с. 102-105; 8, с. 63-67; 10, с. 121-122].

На відміну від інших церков міста, приділ був звернений на захід. Над входом височіла дзвіниця, яскравий передзвін якої було чути щонеділі перед богослужінням. Вівтар, багато оздоблений золотом, надавав інтер'єру храму дуже священного вигляду, як це було в римо-католицькій чи греко-східній церкві. Амвон був на лівій стіні перед приділом. Від вхідних дверей до вівтаря, розділеного двома заслонами на хорах, вів центральний прохід, покритий бігуном. Стіни були прикрашені зображеннями апостолів і святих. Високі залізні вікна, засклені вітражами, робили всю церкву майже світлою. Праворуч і ліворуч від центрального проходу на лавах були встромлені церковні прапори.

На західній стіні апсиди був великий образ Діви Марії, від якого виходив золотий промінь світла. Церква була присвячена Святій Марії. Праворуч за вівтарною стіною були двері до захристії. Греко-католицьким священикам дозволялося вінчатися лише до рукоположення.

На території костелу стояла настоятельська палата, де також була парафіяльна канцелярія. З костелом його сполучала гравійна доріжка. Парафія була вірна своїй церкві і регулярно відвідувала служби. Різдво Пресвятої Богородиці святкувалося 8 вересня.

Сьогодні мало хто з сторожинчан міг би знати, що липовани, які проживали в Сторожинці, мали свою каплицю, в якій відправляли богослужіння за своїм обрядом. Каплиця була побудована лише після Першої світової війни (1914–1918рр.). Це була проста невелика церква зрубної конструкції, прямокутна і з невеликою апсидою, зверненою на схід, тобто краї стіни були збоку заламані, дах над апсидою з цього боку віялоподібний. У цьому місці на даху був коньковий хрест російського зразка. Простіші, дещо широкі вхідні двері на західній стороні та два прості ґратчасті вікна, заklenі соборним склом на кожній довгій стороні, надавали маленькій церкві тихого вигляду. Зовнішню штукатурку з глини мили синьо-білими фарбами. Маленька церква стояла в саду майна липован, і до неї можна було потрапити лише через внутрішній двір [1, с. 105-109; 8, с. 63-67; 10, с. 122-123].

Липовани святкували свої свята за старим юліанським календарем. У певні свята з монастиря Біла Криниця («Fintâna alba»), де перебував голова церкви липован або старообрядці, приходив священник або диякон для відправи служби. Інакше богослужіння проводив мирянин або староста громади. Неможливо описати, як виглядала маленька церква всередині, тому що липовани не допускали сторонніх осіб до церковних служб, а людей інших віросповідань не вітали навіть у своїх домівках. У неділю чи на свята можна було почути одноманітну пісню «Господе помелує». Російський хрест на даху був дерев'яний і покритий жерстю.

Оскільки липовани були релігійною сектою, можна припустити, що якийсь заможний липован побудував цю церкву з власної ініціативи. Час від часу до церкви заходив літній чоловік у темно-зеленому габіті особливої форми. На голові в нього була типова для російського ченця шапка камилавка. Взуттям служили чоботи, в які заправлялися кінці чорних штанів. Він був священником у липован.

Присутність різних культових об'єктів зумовила виникнення у місці декілька громадських поховань. Так, вважається, що найстаріший Сторожинецький цвинтар знаходиться на Майдані, де знаходилося перше Сторожинецьке поселення. Цей цвинтар, на якому ховали тільки греко-східних віруючих з усієї Сторожинеччини, вже двічі розширювався і відкритий досі. Є багато старих надгробків з вивітреними, нерозбірливими написами. Найдавніший розбірливий напис датується 1804 роком.

Друге найстаріше християнське кладовище в Сторожинці знаходиться на Кройцгассе. Тут ховали всіх людей інших віросповідань, які жили в поселенні ліворуч від річки Серет, сьогоднішньому центрі міста. Кладовище було закрито після великої епідемії холери в 1860 році. На повністю занедбаному місці цвинтаря досі залишилося кілька надгробків, деякі літери яких ще добре видно в написах.

Третій християнський цвинтар м. Сторожинець, закладений після 1860 р. і де ховали померлих римо- та греко-католиків, а також протестантів, розташований на дорозі, що веде до Кабештів над Віллою Оренштайн. Ліворуч від входу – каплиця-могила повітового сотника та його дружини. У День всіх святих там відбувалася панахида. На цвинтарі також була могила козака, полеглого в Першу світову війну. Трохи далі була братська могила частини російських воїнів, полеглих у Першу світову війну. За межами цвинтаря був зведений військовий меморіал, який був побудований на верхній стороні в 1926 році.

Четвертий цвинтар призначався для євреїв. Він був у провулку на верхній частині Черновітцерштрассе (сьогодні вул. Чернівецька). Були також старі надгробки з (ледь розбірливими) написами на івриті. Це кладовище також було розширено наприкінці 1920-х років. Ймовірно, він був створений приблизно в той же час, що й греко-східний (православний) на Майдані. Слідів інших кладовищ у Сторожинці виявити не вдалося [1, с. 110-117; 9, с. 53-60; 10, с. 122-123].

Отож, характеризуючи культові пам'ятки м. Сторожинець у ті далекі часи (друга половина XIX – перша третина XX ст.), слід наголосити, що населення було етнічно строкатим, різноконфесійним, сповідувало християнські цінності, було набожним, постійно відвідувало службу Божу та інші церковні свята,

брало участь у різного роду урочистостях, служили прикладом для наступних поколінь (православні, римо-католики, греко-католики, старообрядці).

Список використаних джерел та літератури:

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія. Донецьк: вид. «Ноулідж», 2010. 237с.
2. Буковина. Історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
3. Гадинко О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці: Прут, 2013. 208 с.
4. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. 966 с.
5. Історія міст і сіл Чернівецької області. К.: УРЕ АН УРСР, 1969. С. 546–558.
6. Чучко М. Православні культові споруди Буковини: Дерев'яні церкви та дзвіниці середини XIV – початку XX століть. Чернівці: Букрек, 2011. 188 с.
7. Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини). Чернівці: Рута, 2004. 352 с.
8. Гадинко О. О. Місто Сторожинець: культова мозаїка населеного пункту у давнину. *Кожолянківські читання: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 14 червня, 2023 р.* Чернівці, 2023. С. 63–67.
9. Гадинко О. О. Минуле Сторожинця за археологічними та історичними матеріалами: молдавський період (1359–1774 рр.). *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції (8–9 грудня 2023 р. м. Суми) у 2 ч.* Суми: ФОП Цьома С. П., 2024. Ч. 1. С. 54–60
10. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. *Beschreibung und Erinnerungen.* Darmstadt, 1983. 206s.